

TUDOMÁNYTÖRTÉNET

Mátyás Flórián nyelvészeti munkásságáról*

MÁTYÁS FLÓRIÁNT (1818—1904) nem emlegetik azok között a neves nyelvészek között, akik a XIX. században megalapozták a magyar történeti nyelvtudományt. Hunfalvy Pál és Budenz József kortársa volt ugyan, de neve talán ismerősebb a történészek, mint a nyelvészek számára. Legismertebb műve is a történettudományt gyarapította, történeti „kútfőgyűjteménye” (*Historiae Hungaricae fontes domestici*. 1—4. Pécs—Lipcse—Budapest, 1881—1885.) fontos történeti forrásmunka volt, és az Anonymus-kérdés kutatói között is számon tartják (CSAPODI CSABA, *Az Anonymus-kérdés története*. Bp., 1978. 42—77). Jóval kevesebb szó esik a nyelvészről, s ha meg is említik nevét, inkább elrettentő példaként, a finnugor rokonítás dühödt ellenfeleként, a délibábos dilettantizmus képviselőjeként kerül szóba (PINTÉR JENŐ, *Akadémiai törekvések a nyelvtudomány terén 1831—1850*. Jászberény, 1906. 16; LOVÁNYI GYULA, *A Magyar Nyelvészet*: NyK. 59. 1957: 25—7; KOVÁCS FERENC, *A magyar nyelvtudomány egyik úttörője*: ÁNyT. 13. 1981: 129; BÉKÉS VERA, *A hiányzó paradigma*. Debrecen, 1997. 177; HEGEDŰS JÓZSEF, *A magyar nyelvhasználat századai*. Doktori értekezés. Kézirat. Bp., 1999. 97). Ez az értékelés azonban nem teljesen igazságos a lelkes nyelvtudóssal szemben. Nagy ellenfeléhez, Hunfalvy Pálhoz hasonlóan Mátyás Flórián sem volt képzett nyelvész, csupán jogi végzettséggel rendelkezett. Autodidaktaként könyvekből sajátította el a nyelvtudomány alapjait, ehhez járult hozzá hatalmas nyelvtudása: fiatalon megtanult latinul, görögül, németül, olaszul, franciául, majd szanszkritul és perzsául is. Kenyerét sokáig házitánítóként kereste, miként a nem nemesi származású, tudományos pályára készülő ifjak közül annyian a XIX. században. Pécsen szerezte meg a jogi végzettséget, ami abban az időben szinte bármilyen hivatali állás betöltéséhez megfelelt, és kisebb megszakításokkal Pécsen is élte le életét. Tanított a városi főgimnáziumban és kinevezett törvényszéki bíró is volt (SZILÁGYI ERZSÉBET, *Adatok Mátyás Flórián életéhez, nyelvészeti és történetírói tevékenységéhez*: Baranyai Helytörténetírás. Pécs, 1976. 209). 1858-ban, amikor az Akadémia soha nem látott mértékben kibővítette tagságát, Mátyás Flóriánt is levelező tagjává választotta. Jelentősebb sikereket azonban nyelvészként nem érhetett el, mivel nézeteivel részben egy már letűnt nyelvtudományi korszakot képviselt, melyet a nyelvtudomány-történet a romantikus vagy filozófiai nyelvtudomány korszakának nevez.

A nyelvtudomány-történet korszakolásával foglalkozó szerzők a modern magyar nyelvtudomány kibontakozásának első, átmeneti korszakát az 1850—1870-es évekre teszik (SZATHMÁRI ISTVÁN, *A magyar nyelvtudomány-történet korszakai*: MNy. 1971: 18—35; BALÁZS JÁNOS, *A hazai magyar és finnugor nyelvészet története 1850-től 1920-ig*: SZATHMÁRI ISTVÁN szerk., *Tanulmányok a magyar és finnugor nyelvtudomány történetéből*. Bp., 1970. 13—20). Ez az az időszak, amikor kialakulnak a magyar nyelvtudomány intézményesülésének feltételei (állandó nyelvtudományi bizottság, önálló nyelvészeti folyóirat), és megszilárdulnak a modern összehasonlító nyelvtudomány módszerei, egyre nagyobb szerepet kap a nyelvtörténet nemzetközi viszonylatban is korszerűnek mondható kutatása (a hangváltozások szisztematikus vizsgálata, a jövevényszavak körének behatárolása, a magyar nyelv rokonsági viszonyainak feltérképezése stb.). Ez az átmeneti kor a legkülönbözőbb nézetek egymás mellett élését hozza, egyaránt jelen vannak például a gyökelmélet képviselői; a nyelvemlékek, a régi magyar nyelv vizsgálatával foglalkozó tudósok és a finnugor (altaji) nyelvhasználat művelői.

Ebben a sokszínű, kísérletező korszakban indult Mátyás Flórián pályája. Mátyás kezdetben nyelvhasználatával foglalkozott, majd ilyen irányú törekvéseinek kudarca után a történeti nyelv-

* Halálának 100. évfordulójára.

szet felé fordult és elsőként próbálkozott meg egy nyelvtörténeti szótár összeállításával. Nyelvhasználatában testet öltött nyelvtudományi nézetei sem az ún. délibábos etimológiákkal, sem a korábban igen népszerű hangmetafizikai irányzattal nem tartanak rokonságot. Ha Mátyás korai nyelvhasználati tanulmányainak eszmei hátterét jellemezni akarnánk, akkor leginkább a XIX. század harmincas-negyvenes éveiben virágzó nyelvhasználati kezdeményezésekhez kapcsolnánk próbálkozásait. Hogy a nyelvhasználat mint munkamódszer mennyire meghatározta a korai nyelvészeti törekvéseket, azt jól példázza az a kísérlet, hogy az Akadémia testületi munkával akarta megoldani a magyar szavak hasonlítását az ismertebb nyelvek szavaihoz. Kállay Ferenc javaslatára 1835-ben kijelölték, hogy ki mely nyelvekben keressen szóegyezéseket — ez a munkát a már akkor tervbe vett, de csak jóval később elkészült akadémiai nagyszótár számára készült volna. Ezek a szószármaztatások 1845-ig folytak és a következő nyelvekre terjedtek ki: szanszkrit, héber, káld, szír, perzsa, arab, török, görög, latin, olasz, spanyol, francia, román, német, cseh, szlovák, orosz, horvát, szerb, finn, illetve cigány (VISZOTA GYULA, *A Magyar Tudós Társaság nagyszótárának története*: MNy. 1909: 52—3). Természetesen ez nem jelenti azt, hogy a fent felsorolt nyelvekben mindenütt rokonságot kerestek volna. A hasonlítás célja elsősorban a szókincs feltérképezése lett volna, nemcsak a rokonság, hanem a kölcsönzések szempontjából is. Elég egy pillantást vetni a hasonlításba bevont nyelvekre, és rögtön láthatjuk, hogy a klasszikus nyelvek mellett egyrészt azok a nyelvek szerepelnek közöttük, amelyeket valaha szűkebb vagy tágabb rokonságba vontak a magyar nyelvvel, másrészt a magyarok szomszédságában élő népek nyelvei, amelyekből kölcsönszavak kerülhettek a magyarba.

Az 1850-es években még uralkodó nézet szerint a magyar nép rokonságát a történettudománynak az ideig még nem sikerült hitelesen bebizonyítani, a magyar nyelv hovatartozására nincsenek olyan kétségtelen bizonyítékok — sem nyelvészeti, sem történeti —, mint az indoeurópai nyelvek esetében, ezért egyetlen fogódzó csupán a nyelvhasználat lehet. A hasonlítás azonban e logika szerint egyelőre bármelyik nyelvet bevonhatja vizsgálódási körébe, a nyelvészeket ebből a szempontból nem korlátozza semmi. Ez a felfogás jellemzi az Akadémia nagyszótárát is: „Míntehogy tehát hiteles történeti adatok hiányában eddigelé nem vagyunk képesek fokként egy régibb néptörzsig följutni, melytől egyfelül vérségi, másfelül nyelvi származásunkat kétségtelenül megállapíthatnók, nincs egyéb hátra, mint a régi és újabb nyelvek tömkelegében buvázkodni, vagyis a nyelvhasználat.” (CZF. 1: 23, Előbeszéd.) A rokonság mint nyelvészeti terminus mai jelentése csak August Schleicher családfa-modelljének elterjedése után alakult ki az 1870—80-as években (BÉKÉS VERA, *A 'rokonság' terminus jelentésváltozása a 19. századi nyelvtudományi vitákban*: SZ. BAKRÓ-NAGY MARIANNE — SZÍJ ENIKŐ szerk., Hajdú Péter 70 éves. Bp., 1993. 45). Az 1850-es években tehát egész másként fogták fel a rokonság kérdését, mint ez a mai nyelvtudományban szokásos. A romantikus nyelvészet és a Hunfalvy Pál által megalapozott ún. pozitivisták iskola szemlélete közti legfőbb különbség tehát abban állt, hogy az előbbi nem szűkítette le a kutatások körét a finnugor nyelvekre, hanem a nyelvhasználat módszere által kívánta meghatározni a magyar nyelv helyét a világ nyelvei között, míg a pozitivisták a finnugor rokonság tényét eleve elfogadták és szóegyeztetéseiket is jórészt erre a területre korlátozták.

Mátyás Flórián tehát a romantikus szemlélet alapján közelítette meg a nyelvrokonság kérdését, és az indoiráni (ahogy ő nevezi: az árja) nyelveket választotta vizsgálata tárgyául anélkül, hogy rokonságot tételezett volna fel e népek és a magyarság között. Szóegyezéseivel (ezeket ő a kor terminológiájával hasonlatoknak nevezte) csak azt kívánta bizonyítani, hogy őseink valaha érintkezésben lehettek ezekkel a népekkel.

Mátyás Flórián első nyelvhasználati foglalkozó tanulmánya (*Magyar—árja nyelvhasználatok*) 1856-ban jelent meg a *Magyar Nyelvészet* című folyóiratban (MNyszt. 1: 234—52), majd 1857-ben Pécsen kibővített formában Mátyás újra megjelentette „használatát”. A tanulmány nagyjából szóegyeztetéseket tartalmazott, melyek elé a szerző bevezetőt írt. Ebben kifejti, hogy a magyar nyelv részben „idegen befolyások” által jutott el mai műveltségi fokára, ám őstörténetére

nézve semmi fogódzónk nincs. Ezért „különcebb nyelvtüneményeink” csak a hasonlító nyelvészet által deríthetők fel. Ám jövevényszavak nemcsak azokból a nyelvekből kerülhettek be a magyarba, melyeknek a magyarral való érintkezéséről történeti forrásaink beszámolnak. Mátyás azt feltételezi, hogy a szókincs bizonyos rétegeiben kimutathatók a honfoglalás előtti jövevényszavak is, és ezek között ő legfontosabbnak az indoiráni szókölesönzéseket érzi, melyek azt bizonyítanák, hogy a magyar nép a honfoglaláskor legalább olyan műveltségi szinten volt, mint szomszédai a Kárpát-medencében. Mátyás tehát a rokonságkeresés helyett a „nemzeti műveltség eredetének” kutatását tűzi ki célul, ám elfogult, mert erre a célra szerinte csak jelentős kultúrával rendelkező népek nyelve használható. Ezért nem tudja elfogadni, hogy Hunfalvy Pál és követői a finnugor nyelvekkel rokonítják a magyart. Leszögezi, hogy a rokonság kimondására még nem érkezett el az idő, további kutatásokra van szükség a kérdés megválaszolásához: „...tévedés azon hiedelem, hogy e sokat vándorolt s szövetkezett nemzetnek nyelve, csupán önmagából vagy csak finn—tatár hasonlatok által, kielégítőleg elemezhető, s eredeti tisztaságában fölfogható. A belekeveredett idegen elemek ázsiai származásuk is lehetnek; s többeket éppen az érdekelne leginkább, mily érintkezésben állhattak hajdan őseink s mely szomszédokkal; s erre nyelvhasználaton kívül minden eszköz elégtelen.” (Magyar—árja nyelvhasználatok. Pécs, 1857. XI). A hasonlító nyelvészet célja tehát Mátyás szerint annak megállapítása, hogy őseink mely népekkel álltak érintkezésben, és milyen jellegű lehetett az adott érintkezés. Nem szándéka a magyar nyelvet az indoeurópai nyelvcsaládba sorolni, célja nem a rokonságkeresés. „Avatottabb és kitartóbb szellemekre hagyván a fajrokonosság tüzetes tárgyalását, e vázlat hasonlatokat emel ki a magyar — s az emlékeinek mind régisége, — mind belbecsénél fogva tekintélyes árja nyelv között.” (MNyszet. 1. 1856: 239).

Következő tanulmányaiban is ezt a véleményét fejt ki, további szóegyeztetésekkel támogatva, bár egyre inkább elragadják indulatai és hajlamos nem kifejezetten nyelvészeti érvekkel is előállni. „A magyar nyelv finnítési törekvések ellenében” (Pécs, 1857.) című írásában azt állítja, hogy a finnugor rokonság külföldi tudósok találmánya, ő maga nem SAJNOVICSOT, hanem BEREKSZÁSZI NAGY PÁLT tekinti elődjének, aki „egy huzomban hasonlított zsidót, arabot, persát, törököt”. BEREKSZÁSZI — mint ismeretes — nevezetes munkájában (Ueber die Aehnlichkeit der hungarischen Sprache mit den morgenländischen. 1794.) nem rokonságról (Verwandschaft), hanem csak hasonlóságról (Aehnlichkeit) beszél (HEGEDŰS i. m. 65), akárcsak Mátyás, aki a finn rokonítást balhiedelemnek tartja, ami ellen a magyar nyelvészeknek küzdeniük kell.

Mátyás kutatásainak célját abban jelöli meg, hogy találjon annyi szóegyeztést az indoiráni nyelvekben, amennyit a finnezők mutattak ki a finnugor nyelvekből. „Vagy az árja is magyar-rokon, vagy a finn sem az” — szögezi le. Újabb magyar—árja egyeztetéseket is közöl, s bírálja HUNFALVYNak „a finn—magyar felekezet buzgó főnökének” „Finn és magyar szók egybehasonlítása” (AkÉrt. 1853.) című tanulmányában közölt finn szóegyeztetéseit. Az igazi csapást — úgy vélte — akkor méri a „finnezőkre”, ha mennyiségileg is bebizonyítja az árja szóegyeztések fölényét.

1858-ban ismét megjelentet egy nyelvhasználatról foglalkozó tanulmányt (Észrevételek finnező véleményre. Pécs), s a következő évben, akadémiai székfoglaló előadásában is ezt a témát boncolgatja (AkÉrt. 1859: 99—115). Ez az értekezése összefoglalja eddigi munkásságát, elméleti alapvetést kíván adni a magyar nyelvhasználatához. Az akadémia színe előtt sem tagadja, hogy a nyelvbecsületért emel szót, s célja ellenfelei „rokonsági álmairól” megszüntetése. Úgy érzi, joga van nyelvbecsületre hivatkozni akkor, amikor ellenfelei általa kétesnek tartott szó- és szerkezeti összevetések mellett rokonságról beszélnek. „Mi a szanszkritből és perzsából hason szót és formát, nem százat, hanem ezeret hozhatunk föl; még sem jutott eszünkbe a rokonítás. Mert annak tudományos igazolására nem csak egy pár száz, vagy ezer szóhasonlat, hanem még más tekintetek figyelembe vétele is igényeltetik.” (AkÉrt. 1859: 100; kiemelés: S. Á.)

Mátyás a hasonlító nyelvészetben három kutatási irányt különböztet meg. Az egyetemes nyelvtudomány kutatási körébe az emberi nyelvek jellemzési és osztályozási kísérleteit, a korabeli nyelvtipológiai osztályozásokat sorolja. A második irány a még ismeretlen, homályos irodalmi

emlékek, hieroglifák, ékiratok megfejtése, amely elsősorban az indoeurópai nyelvészek számára érdekes, bár tudjuk, hogy a magyar nyelvtudományban is komoly viták folytak már a XIX. század ötvenes éveiben is az újonnan felfedezett ékírásos emlékek nyelvéről (vö. pl. HUNFALVY PÁL, Babel tornya: BSzle. 1857: 424—44). A magyar nyelvre nézve Mátyás a harmadik kutatási irányt tartja a legfontosabbnak: az anyanyelv hasonlítását, a tulajdonképpeni történeti nyelvészetet.

Itt három célt különböztet meg, úgymint a) a szavak és nyelvtani formák pontos elemzését, jelentésük adatolt meghatározását; b) a rokonsági viszony megállapítását; illetve c) a jövevényszavak rétegének feltárását, melyekből az illető nyelv ősi műveltségére, történetére, egykori szomszédaira, s egyéb kapcsolataira következtethetünk. A magyar nyelvészek szerint két jól elkülöníthető táborra szakadtak, egyik részük csupán a magyar nyelvből igyekszik magyarázni minden nyelvformát és sajátsgot, s minden „külhasonlatot” kizár. Mátyás elismerőleg szól e tábor munkájáról: „E felekezet működésének köszönhetni nyelvünk jelen műveltségi állását; s folytonos közremunkálását jövőre sem nélkülözhetjük” (AkÉrt. 1859: 104).

A másik csoport Mátyás szerint kizárólag a finn vagy ural-altaji nyelvekkel foglalkozik. A magyar nyelvészet nagy fogyatékosságának tartja, hogy „a sémi, s más művelt nyelvek magyar hasonítói nem leltek napjainkban segédek, s folytatókat”. Az Akadémia által kezdeményezett nyelvhasonlítás „akció” ekkoriban már csendesesen kimúlt, és Hunfalvy Pál irányító szerepével egyre inkább a finnugor kutatásoknak adta át a helyét. Mátyás „árja hasonlatait” e régi törekvés folytatásának tartja, természetesen elismerve, hogy ezek csak próbálkozások: „Árja hasonlataim még sokkal csekélyebbek, hogysem leendő befolyásukat nyelvtudományunkra s őstörténetünkre most már kijelölhetném” (AkÉrt. 1859: 104).

Ezen a ponton, úgy hiszem, nem felesleges felidéznünk a korszak néhány jelentős nyelvészének állásfoglalását a nyelvhasonlítás elméleti kérdéseivel kapcsolatban. HUNFALVY PÁL úttörő tanulmányai után (HUNFALVY PÁL, Tájékozás a magyar nyelvtudományban. Pest, 1852., Az altaji nyelvészetben nyilatkozó mozgalmak külföldön, különösen az elmúlt év alatt: AkÉrt. 1854: 1—18, Mit akar a Magyar Nyelvészet?: MNyszet. 1. 1856: 1—19) többen is az elméleti kérdések felé fordultak ebben az időben, megpróbálták felvázolni a magyar történeti-összehasonlító nyelvészet körét, feladatait. 1855-ben olvasta fel az Akadémián BALLAGI MÓR „A magyar szónyomozás, s az összehasonlító nyelvészet” című értekezését (AkÉrt. 1855: 589—602). Előadásában a nyelvhasonlításnak két irányzatát különböztette meg. Egyrészt az általa „észleti nyelvösszehasonlításnak” nevezett irányt, mely a gondolkodás törvényeinek egyetemes megnyilvánulásait kereste a különböző nyelvekben s ezek összevetését tartotta feladatának. A másik alapvető irányzat — BALLAGI szerint — „a történeti nyelvhasonlítás”, melynek feladata a nyelvet keletkezésétől fogva létezésének minden stádiumán keresztül vizsgálni, mivel a nyelv „nem valami mechanikai művezet, hanem olly szerves műalkat, melly a szellem fejlődésével folyton fejlődik...” (AkÉrt. 1855: 599). BALLAGI a történeti nyelvhasonlítás, a történeti nyelvészet első képviselőjének hazánkban RÉVAI MIKLÓST tartja, legfontosabb alakjaként pedig HUNFALVY PÁL nevét említi. Azzal zárja felolvasását, hogy véleménye szerint mindkét irányzatra szükség van a magyar nyelvtudományban.

A maga idejében nagyhatású tanulmányokat publikált a debreceni LUGOSSY JÓZSEF, akinek most csak az Akadémián 1856-ban felolvasott „Szócsaládrendszer és nyelvészeti egymásután” című előadására utalunk (MNyszet 2. 1857: 138—59, 161—89). LUGOSSY is két tábort különböztet meg a magyar nyelvtudományban: egyrészt a szófejtőket, másrészt az altajistákat, de hozzáteszi, hogy jelenleg zavar uralkodik a tudományos életben e két csoport hivatása körül. Ő sem gondolja, hogy a két tábor képviselőinek feltétlenül szembe kellene fordulniuk egymással, hiszen „egyazon ügy munkásai”. Ellenben rögtön ezután kifejti, hogy a magyar nyelvészetben ma a „szónyomozás” az elsőrendű feladat. Ez nem más, mint a szókincs „bölcséleti úton családok szerinti rendezése addig a fokig, meddig saját nyelvanalógiáknak ítélete terjed”. LUGOSSY szerint tehát a nyelvészek saját nyelvérzékük segítségével rendezhetik családokba a szavakat, s csak ha elkészült a teljes magyar szókincs „családosítása”, akkor következhet a felsőbb fokú szóelemzés. „Bizony ha illy rendezet

feküdt volna korábbi nyelvhasonlítóink előtt: pazar tudományukat üdvösebben foghaták felhasználni; s hogy az elsőt és utolsót említsem csak: Otrokócsi és Mátyás Florián ennek segélyével egészen más eredményekhez fogtak volna jutni” — írja LUGOSSY (uo. 168). Így azonban szerinte felesleges párhuzamok felállítására tékoztak el idejüket. LUGOSSY szerint tehát elsőrendű feladat a nyelvcsaládosítás, az eddigi etimológiai próbálkozások kudarcait is arra vezeti vissza, hogy mindeddig nem volt nyelvünkben kijelölve a szócsaládok köre. Most az akadémiai nagyszótárban látja azt a művet, amely a magyar nyelv szavainak összefüggéseit feldolgozná.

A szócsaládosítás propagálása nagy vitát kavart a nyelvészek között, többen is reflektáltak a tanulmányra. Természetesen HUNFALVY PÁL is megszólal a vitában (MNyszet. 2. 1857: 190—220). Bírálatának lényege: a szócsaládosítást nem lehet a nyelvtörténeti kutatást mellőzve folytatni. A családosításban nagy szerepet játszó szógyökök elmélete sem tetszik HUNFALVY-nak. „Ezek tapasztaláson túliak, sőt valótlanok.” (MNyszet. uo. 214.)

Ugyanígy látja a magyar nyelvészek megosztottságát a HUNFALVY-t követő FÁBIÁN ISTVÁN is (AkÉrt. 1859: 497—515). Ő is két irányzatot különböztet meg a nyelvtudományban, az elméleti, bölcséleti alapon fejtegetett nyelvészetet, amely a magyar nyelvet eredetinek és önállóknak tekinti, ezért saját magából, illetve a gondolkodás a priori törvényeiből próbálja megfejteni; illetve a „történelmi”, hasonlító nyelvészeti irányt, amely a rokon nyelvek körében vizsgálódik. FÁBIÁN — ebben a kérdésben is HUNFALVY nézeteihez csatlakozva — úgy tartja, hogy a rokon nyelvek köre már behatárolt a magyar nyelvtudomány számára. A feladat tehát az lenne, hogy az altaji nyelvcsalád valamennyi tagját kutatva létre kellene hozni az altaji nyelvek nyelvtanát a különböző nyelvekből elvonva, az etimológia terén pedig a gyök- vagy tőszók eredeti hangalakját kell megállapítani. Az eredeti szókincs megállapításához pedig a jövevényszavak körét kell behatárolni.

Az idézett nyelvészek közül tehát mindenki egyetértett abban, hogy két szemben álló irányzat létezik a magyar nyelvtudományban, de a megoldást már különbözőképpen látták. BALLAGI szerint a „históriai nyelvhasonlításnak” nem kellene kizárólag a finnugor nyelvekre korlátozódnia, LUGOSSY a szócsaládok, a belső nyelvhasonlítás folytatását látta elsődlegesnek, HUNFALVY és FÁBIÁN ISTVÁN pedig a rokon nyelvekkel való hasonlítás művelését tartotta a legfontosabbnak. Mátyás Florián szintén a „külső nyelvhasonlítás” fontossága mellett érvelt, de nem fogadta el a finnugor rokonság tényét, ő a nyelvhasonlítás által kívánta meghatározni a rokon nyelvek körét.

Székfoglalójában ehhez a munkához próbálja megfogalmazni az alapvető követelményeket. A rokonság bizonyítására nézve a következő elveket tartja alapvetőnek: 1. A nyelvésznek mentesnek kell lennie mindenfajta előítéllettől: „Ki rokonságot keres, k e r e s s e azt; ne higye el, míg meg nem találja”. 2. Előre meg kell határozni, mennyi és milyen jellegű hasonlat szükséges ahhoz, hogy nyelvek között bírálatot kiálló rokonsági viszonyt feltételezhessünk. 3. A hasonlításhoz csak olyan szavakat érdemes kiválasztani, amelyekben legalább egy közös hang van: „A hasonlító ne vegyen rokonságismérvül szókat, melyekben egyetlen hang sem közös.” Ez a meglepő kijelentés természetesen nem azt jelenti, hogy Mátyás semmibe vette volna a hangváltozások szerepét, csupán az önkényes szószármaztatások ellen érvel. „Ha megengedjük, hogy egyetlen hasonhang nélküli szók is nyelvrokonságra mutatnak, nincs nyelv a világon, melyhez rokon voltunkat hangcsere, rövidítés, átmenet, erősítés, lágyítás s több efféle eszközök által, ne lehetne megmutatni.” (AkÉrt. 1859: 106). A hangváltozások szisztematikus kutatása, a hangtörvények alkalmazása ebben az átmeneti korszakban még nem jellemezte nyelvtudományunkat. Mátyás szóhasonlatainak nagy része természetesen eleve elhibázott alapállásból indul ki, de HUNFALVY hasonlításainak nagy része sem állta ki az idő próbáját. Ennek okát fogalmazta meg néhány évvel később BUDENZ JÓZSEF „Török-magyar nyelvhasonlítás és hasonlító magyar-altaji hangtanról” című tanulmányában (AkÉrt. 1861: 158—90). A magyar hasonlító nyelvészetről írva ennek legfőbb hiányosságát egy tüzetes magyar hangtan hiányában jelöli meg. BUDENZ úgy látja, hogy a magyar hasonlító nyelvészet próbál ugyan „gyököket fejtegetni” a rokon nyelvekből, de a hangalakok különbsége, összeegyeztethetlensége gyakran megtorpanásra kényszeríti. Súlyos hiányosságnak tartja, hogy a magyar nyelvészet sok-

szor utólag állapít meg hangtani megfeleléseket, amelyeket már előzőleg ismernie kellett volna, és amelyek nem is minden esetben megfelelőek.

Mátyás Flórián székfoglaló értekezése tehát jól illusztrálja ennek az átmeneti nyelvtudomány-történeti kornak a nézeteit. Egyfelől nem hajlandó szakítani azzal a romantikus nyelvtudományi nézettel, mely szerint bármely nyelvvel hasonlíthatunk, mert még nem bizonyosodott be a magyar nyelv rokonsága, másrészt azonban egzakt elveket szeretne megfogalmazni a nyelvhasználat művelői számára, érzi, hogy valamiképpen be kellene határolni a nyelvhasználati kísérletek burjánzását.

Az 1860-as évek új korszakot jelentenek Mátyás Flórián nyelvészeti tevékenységében. Ebben az évtizedben kezd neki nyelvtörténeti szótára anyagának összegyűjtéséhez és megszerkesztéséhez. Már a nyelvhasználat tanulmányok írása idején érdeklődése a régi nyelv felé fordult, tudatosan kezdte tanulmányozni a nyelvemlékeket. Ez a törekvés a hatvanas években felerősödött munkásságában és ekkor született rövidebb értekezései, melyek nagyrészt a „Magyar nyelvtudomány” című három füzetben kiadott gyűjteményében jelentek meg (Pécs, 1860—1871.), már kizárólag konkrét nyelvtörténeti problémákkal foglalkoznak. Ilyen volt például a magyar birtokviszony régi nyelvbeli használatáról, a Halotti Beszéd némely vitatott helyéről vagy a magyar igeidők használatáról írott tanulmánya.

1862-ben „Nyelvészetünk jelene s az akadémiai Nagy Szótár kritikai méltánylata” című akadémiai felolvasásában említi először nyelvtörténeti szótárának tervét (Magyar nyelvtudomány 2. 1863. 3). Már ekkor felveti, hogy szükség lenne egy ilyen jellegű szótárra, mert e nélkül sem nyelvrokonsági, sem nyelvtörténeti kutatások nem végezhetők. Fontos állomásnak tartja az akadémiai nagyszótár első füzetének megjelenését és nagyra tartja a szerkesztők munkáját, de mivel a CZUCZOR—FOGARASI-féle szótár értelmező, nem pótolhatja a nyelvtörténetit.

Mátyás Flórián már 1862-ben engedélyt kért az Akadémia elnökétől, hogy az akadémiai kódexmásolatokat vidéken használhassa, tehát gyakorlatilag kikölcsönözhesse őket az Akadémiai Könyvtárból. Ezt Eötvös József elnök engedélyezi is Mátyásnak, a jó hírt Budenz József, az Akadémiai Könyvtár alkönyvtárnoka írja meg a pécsi tudósaknak (Budenz József levele Mátyás Flóriánhoz. 1862. október 14. — Baranya Megyei Levéltár, Mátyás Flórián gyűjtemény [a továbbiakban: BML MFGy.] — VII.). Mátyás tehát már 1862-ben komolyan dolgozott szótára anyagának összegyűjtésén.

1863-ban szintén egy akadémiai felolvasásban (Magyar ősnyelvtanulmányok) a nyelvtudományi jutalomkérdések kapcsán fejti ki érveit a szótár szükségessége mellett (Magyar nyelvtudomány 2. 1863. 59). Ilyen jutalomkérdés volt például a magyar nyelvújítás története és bírálata, a magyar szógyökök számbavétele, vagy a magyar nyelv viszonya a világ többi nyelvéhez. Kielégítő felelet ezekre a kérdésekre Mátyás szerint csak úgy születethet, ha elkészül egy történeti szótár és nyelvtan. Ebben szerinte nagy szerepe lehet az Akadémiának, mert a jutalomkérdések célszerűbb kitűzésével előmozdíthatná a két alapvető segédeszköz elkészültét. A CzF.-val párhuzamosan szükségesnek tartja egy nyelvtörténeti szótár megjelentetését is, amelyet egyaránt használhatna diák és nyelvtudós.

„Magyar nyelvtudomány” című művének második füzetében — ahol a fent említett két akadémiai felolvasás is megjelent — ismerteti készülő nyelvtörténeti szótárát. A szótár — írja — magánhasználatra készült, de nyelvésztársai kívánságára szívesen megjelentetné. Címe „Magyar nyelvtörténeti szótár” lenne, alcíme pedig: „Nyelvadat-gyűjtemény a codex, és 16. 17. századi irodalomból”. Keletkezéséről elárulja, hogy az „árja hasonlatok” megkönnyítése végett jött létre, amikor az egyes szavak eredeti alakját és jelentését kívánta meghatározni, s ehhez a régi nyelv alapos tanulmányozására volt szüksége. Jegyzeteit betűrendbe állította, így jött létre tekintélyes méretű nyelvadatgyűjteménye. A nyelvtudományi osztály ülésein társai lelkesedéssel fogadták a bemutatott részleteket, ezért Mátyás is úgy gondolta, jó lenne megjelentetni szótárát. Füzetenként szeretné kiadni, ezért arra kérte az érdeklődőket, hogy 1863 júliusának végéig hozzá, Pécsre küldjék a megrendeléseket. Mutatványokat is közölt a készülő szótárból mintegy 15 oldalon keresztül (Magyar nyelvtudomány 2. 1863. 61—80).

1863-ban tehát már létezett egy betűrendes „nyelvadatgyűjtemény”, melyet Mátyás készséggel közrebocsátott volna kellő számú előfizető jelentkezése esetén. A szótár iránti érdeklődés sajnos nem volt túl jelentősnek mondható, mivel 1863-ban mindössze húsz előfizető jelentkezett. Mátyás iratai között fennmaradt egy általa írt lista az aláírók nevével, innen tudjuk, hogy előfizetőnek jelentkezett többek között Budenz József, Rómer Flóris, Toldy Ferenc, Hunfalvy Pál, Vámbéry Ármin, Ballagi Mór, Szilády Áron, Gyulai Pál, Fogarasi János és Szász Károly is (BML MFGy. — I.). A névsor elárulja, hogy előfizetők inkább csak a legszűkebb akadémiai körből jelentkeztek, szélesebb közönséghez a szótár terve nem tudott eljutni.

Kezdetektől fogva világos volt, hogy támogatás nélkül lehetetlen a megjelentetés, ezért 1865 őszén Toldy Ferenc, aki ekkor vette át a Nyelvtudományi Bizottság elnöki tisztségét, pénzsegélyt javasolt a szótár befejezéséhez és sajtó alá rendezéséhez, amelyet másodszori felterjesztésre végül az Akadémia igazgató tanácsa is megszavazott. Ennek összege évi 500 forint volt, így tehát megindulhatott a munka. A tervekről és az előkészületekről Mátyás Flórián 1867-ben számolt be az Akadémián, ekkor ismertette a megjelenés előtt álló szótár részletes tervét (*A magyar nyelv múltja és jelene*. Pécs, 1867.).

A Nyelvtörténeti Szótár a tervezet szerint a kezdetektől a XVIII. századig dolgozná fel a Mátyás által kiválasztott nyelvemlékeket. Tartalmazná a szavak alakváltozatait, jelentéseit, illetve bemutatná használatukat idézetek segítségével. A kéziratos források tekintetében egyrészt vizsgálná a hozzáférhető eredeti okleveleket, illetve felhasználná a már kiadott okmánytárakat. Mátyás a szótár tervét összekapcsolta azzal az elképzelésével, hogy a helyszínen tanulmányozza a magyar nyelvjárásokat, illetve összegyűjtse és megvizsgálja az Árpád-kori okmányokat Magyarország köz- és magánlevéltáraiban. 1866-ban engedélyt kapott a magyar királyi helytartótanáctól, hogy meglátogathassa a régi magyar vonatkozású okmányokat őrző hazai levéltárakat. Meg is kezdte a kutatást a magyarországi levéltárakban, 1866 és 1869 között Veszprémben, Pannonhalmán és Esztergomban járt (AkÉrt. 1869: 171—3). A szótár anyagának összegyűjtésekor is igen fontosnak tartotta, hogy az eredeti forrást használja abban az esetben, ha lehetősége nyílt rá. Sőt, az Akadémiához intézett beszámolójában azt írja, hogy az okleveles források közül egyelőre csak azokat fogja közölni, amelyek eredetijét személyesen is megvizsgálhatta (*A magyar nyelv múltja és jelene*. 1867. 5). A kódexekről és a korai kéziratos nyelvemlékekről szólva megemlíti, hogy a Halotti Beszéd, a Königsbergi Töredék, a Bécsi, a Münchener és a Döbrentei-kódex anyagának feldolgozásával már elkészült. A nyomtatott nyelvemlékekre nem tér ki részletesen, de korábbi előadásából tudjuk, hogy ezek közül is jó párat tanulmányozott már.

A szótár felépítésével kapcsolatban még elárul néhány fontos tudnivalót. Az idézeteket az ellenőrző bizottság kérésére betűhíven szándékozik közölni, de mivel szótárát nemcsak szakembereknek szánta, azt tervezi, hogy a szavak feltételezett hangalakját a mai kiejtés szerint is feltünteti, hogy könnyebb legyen a szótár használata. Az értelmezést latin nyelven kívánja megadni, de ahol szükséges, más ismert nyelven is közölni fogja. A mű végére latin nyelvű tárgymutatót is tervez, hogy a szótár iskolai kézikönyvként is szolgálhasson. Mátyás úgy gondolta, hogy megfelelő számú előfizető jelentkezése esetén a szótár nyomtatása már 1867-ben elkezdődhet.

Az első füzet végül 1868-ban jelent meg (*A—Az*). A szócikkek nem túl nagy terjedelműek, de a tervezetben kijelölt feladatokat Mátyás töle telhetően teljesítette. A következő évben azonban már arról panaszkodik, hogy a szótár kiadását nem segítyezi kellőképpen az Akadémia. A második füzet 1869-ben lát napvilágot (*Ábécze—Bársony*), és Mátyás ugyanebben az évben lemond a szótár többi részének megjelentetéséről, a Nyelvtudományi Bizottság pedig elfogadja a lemondást (AkÉrt. 1869: 33). A harmadik füzet előszavában, amelyet már saját költségén jelentet meg 1871-ben, leírja, hogy a szótár anyaga a *zs* betűig össze van gyűjtve, de egymaga nem győzi a sajtó alá rendezést, az akadémiai támogatás pedig nem elég segédek fizetésére és a megjelentetés finanszírozására. A második füzetből mindössze 50 példány kelt el, ami a nyomdaköltség felét sem fedezte. Ilyen mértékű támogatással egymaga havonta csupán egy ívnyi anyagot tudott sajtó alá rendez-

ni, így a szótár megjelenése évtizedekig nyúlt volna el. Felhagyott tehát a vállalkozással és a szótár többi része kéziratban maradt.

Mátyás valóban a *zs* betűig összegyűjtötte szótárának anyagát, ezt onnan tudjuk, hogy szótárának szerkesztetlen kézírata fennmaradt. Szerzője élete végéig megőrizte, s halála után 1904-ben a Széchényi Könyvtár Mátyás Rózától, Mátyás Flórián húgától megvásárolta. Jelenleg is az OSZK Kézirattára őrzi (Fol. Hung. 1274).

Természetesen a munka egyszemélyes jellege korlátokat szabott a feldolgozott anyag mennyiségének, de az eredmény még így is figyelemre méltó. „Mátyás Flórián méltatlanul elfeledett nyelvtörténeti szótártervezőjét a kezdetektől a XIX. századig terjeszkedő, jelentéselemzést és forrásjelölést is nyújtó, szócsaládonként rendezett középmeretű adatközlő történeti szótárkísérletnek kell tekintenünk” — írja KISS LAJOS (MNY. 1994: 394).

Mátyás szótárának utolsó füzetét 1871-ben jelent meg, s tudjuk, hogy két évvel később már megkezdődött az anyaggyűjtés a SZARVAS—SIMONYI-féle nyelvtörténeti szótárhoz (Nyr. 1873: 335—6), Mátyás kísérlete tehát ekkorra végleg kudarcba fulladt, a továbbiakban nem vett részt szótári munkálatokban.

1883-ban Mátyás Flórián átkérte magát az Akadémia Történettudományi Osztályába, s ettől kezdve történeti forráskutatással foglalkozott. Okleveleket, kódexeket és egyéb forrásokat tanulmányozott, ezek hitelességét vizsgálta. Apró részleteket igyekezett tisztázni magyar királyok, szentek, krónikáírók életével kapcsolatban. Történeti tevékenységét sokkal nagyobb siker koronázta, mint nyelvészeti munkálkodását. Legfontosabb műve e téren a már említett „*Historiae Hungaricae fontes domestici*” című forrásgyűjtemény, amely a középkori krónikákat, legendákat, törvényeket és egyéb forrásokat próbálta meg összegyűjteni a fennmaradt kódexek kritikai egybevetésének felhasználásával. Ez a munka jóval sikeresebb volt a nyelvtörténeti szótárnál. Még a lipcsei Brockhaus könyvkereskedő cég is felfigyelt rá és bizományba vette. A kiadáshoz az Akadémia is támogatást nyújtott, és a mű iránt a nagyközönség érdeklődése is számottevő volt, minden példánya elkelt (SZILÁGYI ERZSÉBET i. m. 215).

MÁTYÁS FLÓRIÁN nyelvészként nem volt elismert, szóegyeztetéseit állandó támadások érték, nyelvtörténeti szótárát pedig az érdeklődés hiánya miatt nem tudta megjelentetni. Pályája azonban jól példázza a magyar nyelvészet 1850—1870-es évekre eső átmeneti korszakát, a különböző nyelvtudományi törekvések egymás mellett élését. Nyelvhasználati törekvései a romantikus nyelvtudomány jegyében születtek, adatgyűjtése és nyelvtörténeti szótárkísérlete pedig már a pozitivistá nyelvtudomány korszakát előlegzik meg. Ha erről az oldalról közelítjük meg munkásságát, akkor magyarázatot kaphatunk arra, miért küzdött körömszakadtáig a magyar nyelv finnugor rokonítása ellen egy olyan korban, amikor már kibontakoztak a tudományos nyelvvizsgálat körvonalai, és a magyar nyelv hovatartozása elméletben már nem képezte vita tárgyát.

STEMLER ÁGNES